

УДК 378.371.134:37.025.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/28.208578>**Станіслав БУРЧАК,***orcid.org/0000-0002-1641-3251*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізико-математичної освіти та інформатики,

докторант

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *stas5578086@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

У статті представлені педагогічні умови розвитку творчості майбутніх учителів математики, які виокремлено з визначених експериментальним шляхом факторів розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки (мотивація здобувачів до творчої педагогічної діяльності; сучасні інтерактивні технології навчання; майстерність викладачів, творчий підхід до проведення аудиторних і позааудиторних занять; організація педагогічної практики здобувачів вищої освіти; освітнє середовище в педагогічному університеті; організація творчого дозвілля і позааудиторної діяльності майбутніх учителів; контроль навчальних досягнень здобувачів вищої освіти; змістове наповнення підготовки майбутніх учителів математики; інформаційно-комунікаційні технології та можливості їх використання; внутрішні задатки здобувачів до творчої діяльності).

Схарактеризовано педагогічні умови: застосування інноваційних технологій навчання у фаховій підготовці майбутніх учителів математики, педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу з орієнтуванням на особистісний розвиток здобувачів, створення творчого освітнього середовища підготовки вчителів математики в педагогічному університеті, цілеспрямований розвиток у здобувачів вищої освіти особистісно-професійних якостей майбутнього педагога, використання у процесі фахової підготовки вчителів системи продуктивних методів (творчих (креативних), проблемних, інтерактивних, евристичних, ігрових тощо) й освітніх технологій (розвитку критичного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей).

Представлено схему зв'язку між факторами та педагогічними умовами розвитку творчості майбутніх учителів математики, яка демонструє вплив на перебіг психолого-педагогічного, освітнього процесу та забезпечує дієвість окреслених педагогічних умов у вказаному аспекті.

Ключові слова: педагогічні умови, творчість майбутніх учителів, професійна підготовка педагогів, учителів математики, фактори розвитку творчості освітян.

Stanislav BURCHAK,*orcid.org/0000-0002-1641-3251*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at Physical and Mathematical Education and Informatics Department,

Doctoral Student

of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Glukhiv, Sumy region, Ukraine) *stas5578086@gmail.com*

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF FUTURE MATH TEACHERS

This article presents the pedagogical conditions for the development of creativity of future mathematics teachers, which are distinguished from the experimentally determined factors of the development of creativity of future mathematics teachers in the process of professional preparation (motivation of students to creative pedagogical activity; modern interactive teaching techniques; teaching organization of pedagogical practice of higher education applicants; educational environment at a pedagogical university; organization of creative leisure and extracurricular activities of future teachers; control of academic achievements of higher education applicants; meaningful filling of future mathematics teachers' training; information and communication technologies and possibilities of their use; applicants' internal impulses for creative activity).

The pedagogical conditions are characterized: the use of innovative teaching technologies in the professional training of future mathematics teachers, pedagogical interaction of participants of the educational process with orientation to the personal development of applicants, creation of creative educational environment for the preparation of mathematics teachers in pedagogical universities, use in the process of professional training of teachers of the system of productive methods (creation their (creative), problematic, interactive, heuristic, gaming, etc.) and educational technologies (development of critical thinking, intellectual and creative abilities, etc.).

The scheme of correlation between factors and pedagogical conditions of development of creativity of future teachers of mathematics is presented, which demonstrates the influence on the course of psychological-pedagogical, educational process, and provided the effectiveness of the specified pedagogical conditions in this aspect.

Key words: pedagogical conditions, creativity of future teachers, professional training of teachers, teachers of mathematics, factors of development of creativity of educators.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти висуває нові вимоги до підготовки здобувачів закладів вищої освіти, в т. ч. й педагогічних, які полягають у тому, що набуття лише предметних знань вже недостатньо, аби скласти конкуренцію на ринку праці. Тому виникає потреба у формуванні та розвитку таких здібностей особистості, які розкривають її індивідуальні творчі якості, інтелектуальні можливості та творчий потенціал. Теоретичні, методичні й експериментальні основи дослідження розвитку творчості майбутніх учителів математики показали, що ефективність реалізації системи у процесі їхньої фахової підготовки уможливується в разі обов'язкового дотримання ряду факторів і педагогічних умов, які сприятимуть організації активної діяльності усіх представників освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти, спрямованої на розв'язання окресленої проблеми.

Аналіз досліджень. Розглянемо насамперед сутність понять «умова», «педагогічна умова». Погоджуючись із думкою Б. Грудиніна, у своєму дослідженні під терміном «умова» розуміємо відношення предмета до явищ навколишнього світу, без яких сам предмет не може існувати. Саме умови утворюють таке середовище, в якому предмет виникає, існує та розвивається (Грудинін, 2019: 328). У педагогічній літературі частіше використовується поняття «педагогічні умови». Є різні погляди вчених на тлумачення цього поняття. На думку О. Назарової, педагогічними умовами називають сукупності об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на успішне розв'язання науково-дослідницьких задач (Назарова, 2003). Отже, у рамках нашого дослідження поняття «педагогічні умови» розуміємо як сукупність певних заходів, спрямованих на підвищення ефективності педагогічних процесів і явищ. Говоритимемо про комплекс умов, оскільки всі вони є взаємозалежними та взаємопов'язаними. Нам слід уточнити указаний комплекс умов виходячи з аналізу окремих компонентів, аспектів, властивостей об'єкта (творчості майбутніх учителів математики) з питань його ефективності та функціонування.

Мета статті – з'ясувати педагогічні умови розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки та встановити їхній зв'язок із визначеними експериментальним шляхом факторами.

Виклад основного матеріалу. Визначені експериментальним шляхом фактори розвитку творчості майбутніх учителів математики у про-

цесі фахової підготовки (мотивація здобувачів до творчої педагогічної діяльності; сучасні інтерактивні технології навчання; майстерність викладачів, творчий підхід до проведення аудиторних і позааудиторних занять; організація педагогічної практики здобувачів вищої освіти; освітнє середовище в педагогічному університеті; організація творчого дозвілля і позааудиторної діяльності майбутніх учителів; контроль навчальних досягнень здобувачів вищої освіти; змістове наповнення підготовки майбутніх учителів математики; інформаційно-комунікаційні технології та можливості їх використання; внутрішні задатки здобувачів до творчої діяльності) мають потенційну здатність вплинути на перебіг процесу підготовки педагогічних працівників в умовах закладу вищої освіти. Щоб отримати позитивний результат, необхідно реалізувати виділені фактори сукупністю певних педагогічних умов. Звичайно, врахувати всі педагогічні обставини вкрай складно, а тому ми виділимо найважливіші, основні педагогічні умови, що оптимально впливають на перебіг досліджуваного процесу, активізують дієвість обґрунтованих факторів, створюють реальні можливості досягнення цілей фахової підготовки педагогічних працівників.

Аналіз виділених членами експертної групи факторів розвитку творчості майбутніх учителів математики показав, що майже всі вони пов'язані та вимагають у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів використання інноваційних технологій. Погоджуючись із думкою І. Дичківської, під інноваційними педагогічними технологіями в нашому дослідженні розумітимемо як процес цілеспрямованого, систематичного й послідовного впровадження у практику закладу вищої освіти оригінальних, новаторських прийомів, способів, педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний освітній процес від визначення його цілей до очікуваного результату діяльності (Дичківська, 2004). Таким чином, виділяємо педагогічну умову розвитку творчості здобувачів-математиків «Застосування інноваційних технологій навчання у фаховій підготовці майбутніх учителів математики». Адже, на думку Т. Батюти, важливим складником проєвропейської системи освіти виступає застосування саме сучасних інноваційних технологій, основними характеристиками яких є: технологізація усіх видів досліджень (у природознавстві, математиці, хімії, гуманітарних і соціальних науках, політології та культурі тощо); здійснення перерозподілу фінансування державою з фундаментальних досліджень до технологічних; упровадження найсучасніших мере-

жевих і комп'ютерних технологій; постійна інтеграція і модернізація наукових, дослідницьких та освітніх систем, підвищення престижу освіти України, науки та технологій, розв'язання проблем сталого розвитку, не допуск дестабілізації у глобальних і локальних масштабах; активне використання новітніх інформаційно-комунікаційних, освітніх технологій (Батюта, Дичківська, 2001).

Ми погоджуємося з автором, котрий серед основних напрямів окресленого процесу виділяє: організацію навчально-інформаційного та предметно-орієнтованого середовища, яке дозволить використання мультимедійних засобів, систем гіпермедіа, електронних підручників тощо; опанування засобами комунікації (комп'ютерних мереж, телевізійним, телефонним, супутниковим зв'язком із метою обміну інформаційними ресурсами); виконання умов і принципів, навичок і правил «перебування» в інформаційному освітньому просторі; розвиток дистанційного навчання та системи дистанційної освіти взагалі, а основними інноваційними технологіями в освіті вважає: технології індивідуалізації освітнього процесу (навчальне проектування, адаптивну систему навчання, продуктивне навчання тощо); технології інтерактивного навчання (взаємодію учасників освітнього процесу для спільного розв'язування освітніх задач; заняття з тренінгу тощо); технології мультимедіа (технології, у яких поєднується графічна, текстова, відео- й аудіо-інформація з метою створення презентацій, електронних посібників, навчальних фільмів тощо); мережеві технології (організацію дистанційного навчання, телекомунікаційне спілкування здобувачів із викладачами, працівниками бібліотек, колегами за допомогою телеконференцій, електронної пошти тощо) (Батюта, Дичківська, 2001).

Вибір цієї педагогічної умови схвалює ще й той факт, що дуже важливою в сфері євроінтеграції є така особливість новітніх освітніх технологій, як електронне навчання, котре розуміємо як освітній простір, де відбуваються формування і розвиток у здобувачів вищої освіти особистісних якостей, що знадобляться сучасній людині в її повсякденному житті.

Необхідність у розв'язанні проблеми ефективної педагогічної взаємодії з орієнтуванням на особистісний розвиток майбутніх учителів пов'язана не лише із завданнями сучасної педагогічної освіти, а й із перспективами виховання молоді в майбутньому. На сторінках нашого дослідження виділяємо таку педагогічну проблему розвитку творчості майбутніх учителів математики, як *«педагогічна взаємодія учасників освітнього про-*

цесу з орієнтуванням на особистісний розвиток здобувачів». Погоджуємося з думкою Б. Грудиніна, котрий характеризує таку взаємодію як «систему взаємного впливу суб'єктів, залучених до спільної цілеспрямованої діяльності, що відбувається через взаємоузгоджені дії агентів освітнього процесу в ході педагогічної комунікативної акції (Грудинін, 2019).

На нашу думку, педагогічна взаємодія є важливою для успішного розвитку творчості майбутніх учителів математики, оскільки її основу становлять процеси соціальної перцепції (розуміння, оцінювання, сприймання людьми соціальних об'єктів (самих себе, інших людей, соціальних спільнот, груп тощо)) (Петровський, 1990). Таким чином, загальні психологічні умови педагогічної взаємодії полягають в усвідомленні педагогами та здобувачами суб'єкт-суб'єктних зв'язків і узгодженості спільних власних дій із діями інших учасників педагогічної взаємодії.

Отже, педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу з орієнтуванням на особистісний розвиток здобувачів є однією з головних умов реалізації системи розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки.

Наступною педагогічною умовою розвитку творчості майбутніх педагогів виокремлюємо *«створення творчого освітнього середовища підготовки вчителів математики в педагогічному університеті»*. Загальновідомим сьогодні є той факт, що в сучасному закладі освіти жоден викладач не може і не повинен бути передавачем певної інформації (готових знань). У зв'язку із цим їм необхідно спрямовувати власні зусилля на добір форм, методів, прийомів і технологій, які будуть цікавими майбутньому вчителю, враховуватимуть їхні пізнавальні інтереси, сприятимуть розвитку самостійності та критичності мислення, тобто спонукатимуть до творчості, творчого мислення, певної творчої діяльності.

Все узказане вище вимагає необхідності проектування творчого освітнього середовища, що обов'язково має бути особистісно зорієнтованим, доброзичливим, згуртованим, спроможним і стимулюючим до вільного висловлення думок, ідей, вільного вибору здобувачами методів і форм освітньої діяльності. У своїх працях Г. Токмань переконує: «Слід створити атмосферу схвалення творчості, поваги до неї» (Токмань, 2012: 43).

Таким чином, створення творчого освітнього середовища позитивно впливає на освітню мотивацію майбутніх учителів математики, спонукає їх до різних видів творчості, творчої діяльності, формує ціннісне ставлення до творчості, розвитку

власного творчого потенціалу через реалізацію потреби у самоосвіті, самовдосконаленні, саморозвитку тощо, а тому окреслена педагогічна проблема вбачається нам важливою у контексті розвитку творчості майбутніх педагогів.

Серед факторів розвитку творчості майбутніх учителів математики члени експертної групи виділили деякі особистісні якості здобувачів: мотивацію здобувачів до творчої педагогічної діяльності, внутрішні задатки здобувачів до творчої діяльності тощо.

Беручи до уваги цей факт, виділяємо вагомою педагогічною умовою *«цілеспрямований розвиток у здобувачів вищої освіти особистісно-професійних якостей майбутнього педагога»*. Зауважимо, що саме новий (компетентнісний) підхід в освіті наголошує на необхідності розвитку не лише інструментальної сфери особистості здобувача (знань, умінь, здібностей), а й морально-ціннісної сфери.

Важливим у рамках нашого дослідження, поруч із розвитком особистісно-професійних якостей здобувача, є розвиток його особистісних творчих (креативних) якостей, які становлять основу розвитку його творчості.

Нагадаємо, що творчими якостями особистості майбутнього вчителя вважаємо: мотиви, інтереси, потребу в самореалізації, наявність інтересу до розвитку креативності, прийняття її як життєвої цінності; психологічну мотивацію і готовність до інновацій у професійній діяльності; впевненість у собі; мотивацію, що допомагає людині зосередитися на творчій роботі; готовність переборювати внутрішню мотивацію, протистояти думці оточення; здатність розв'язувати задачі, тобто здатність до аналізу і синтезу; знання, спираючись на які людина може використовувати теорію на практиці, у т. ч. й психолого-педагогічні, математичні, методичні тощо; інтуїцію, здатність до перетворень, уяву та фантазію; мислення (власні закони руху й розвитку думки, умінь планувати свої дії, робити умовиводи та загальні висновки; здатність до педагогічної творчості; оригінальність (спроможність виробляти ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів, здатність створювати незвичайні способи та шляхи розв'язування завдань, у т. ч. й математичних, педагогічних); гнучкість – здатність виявити основну властивість об'єкта і запропонувати новий спосіб його використання; семантичну спонтанну гнучкість – продукування різноманітних ідей у нерегламентованій ситуації; допитливість – чутливість до проблем у навколишньому світі, здатність до розробки гіпотези; побіжність думки (кількість

ідей, що виникають за одиницю часу); використання ПК в освітньому процесі, розвиток алгоритмічного мислення, умінь працювати із джерелами інформації, продуктивно використовувати новітні інформаційні технології; асоціативність (здатність до встановлення логічних зв'язків між подіями тощо); розуміння себе, спрямованість на нове й умінь глибоко усвідомлювати власний досвід, здатність до самостійної діяльності у процесі розвитку креативності; збагачення ментального досвіду, здатність до самоаналізу власної діяльності, самооцінки своєї підготовленості та відповідності отриманих результатів професійної діяльності запланованим; здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі, вносити корективи у процес розвитку креативності, бачити допущені помилки та шляхи їх усунення тощо.

Саме цілеспрямований розвиток указаних особистісних творчих якостей майбутнього педагога становить основу нашого дослідження, а схарактеризована педагогічна умова, на нашу думку, є дуже важливою для розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки.

Крім факторів розвитку творчості здобувачів, які сприяли виділенню попередньої педагогічної умови, експерти відібрали й фактори, котрі стосуються методичної підготовки самих викладачів закладу вищої освіти, їхньої педагогічної майстерності тощо: майстерність викладачів, творчий підхід до проведення аудиторних і позааудиторних занять; організацію творчого дозвілля і позааудиторної діяльності майбутніх учителів тощо. Все указане вище спонукає до відбору наступної педагогічної умови розвитку творчості майбутніх учителів математики – *«використання у процесі фахової підготовки вчителів системи продуктивних методів (творчих (креативних), проблемних, інтерактивних, евристичних, ігрових тощо) й освітніх технологій (розвитку критичного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей тощо)»*, важливість якої під час професійної підготовки фахівців, на нашу думку, не викликає жодних сумнівів.

Під творчими (креативними методами) розуміємо: метод придумування (за результатами певних розумових дій створення невідомих раніше продуктів). Такий метод може реалізуватися за допомогою ряду прийомів, серед яких: заміна якостей певного об'єкта властивостями другого задля побудови нового); метод «Якби...» (складання опису та малювання малюнку про те, що відбудеться, якщо щось зміниться. Цей метод сприяє не лише розвитку уяви, а й кращому розумінню

реальності); метод гіперболізації (збільшення чи зменшення об'єкта пізнання, його окремих частин чи якостей. Прикладом може виступити Книга рекордів Гіннеса, адже саме у ній представлено досягнення, які знаходяться між фантазією і реальністю); метод аглютинації (поєднання неподєднаних у реальності якостей, властивостей, частин об'єктів (приклад гарячого снігу, обсягу пустоти, солодкої солі, чорного світла тощо)); метод «мозкового штурму» (збирання великої кількості творчих ідей із результатами звільнення від стереотипів); метод синектики (стимуляція уяви шляхом поєднання різноманітних за змістом і природою елементів, базою для якого виступає мозковий штурм); метод «морфологічного

аналізу» (базою виступає принцип систематичного аналізу ознак і зв'язків, отриманих із різноманітних комбінацій, які використовуються для пошуку нових ідей); метод інверсії (пошук ідей за нових умов, що найчастіше протилежні традиційним) метод інциденту (подолання власної інерційності й пошук адекватних способів поведінки у стресових ситуаціях); кейсовий метод (навчання на прикладі конкретної ситуації (кейса) групового аналізу проблеми і самостійного прийняття рішень) (Бурчак, 2020).

На думку М. Махмутова, є шість типів методів проблемного навчання (залежно від способу подання навчального матеріалу та ступеня активності учнів): метод міркування, діалогічний

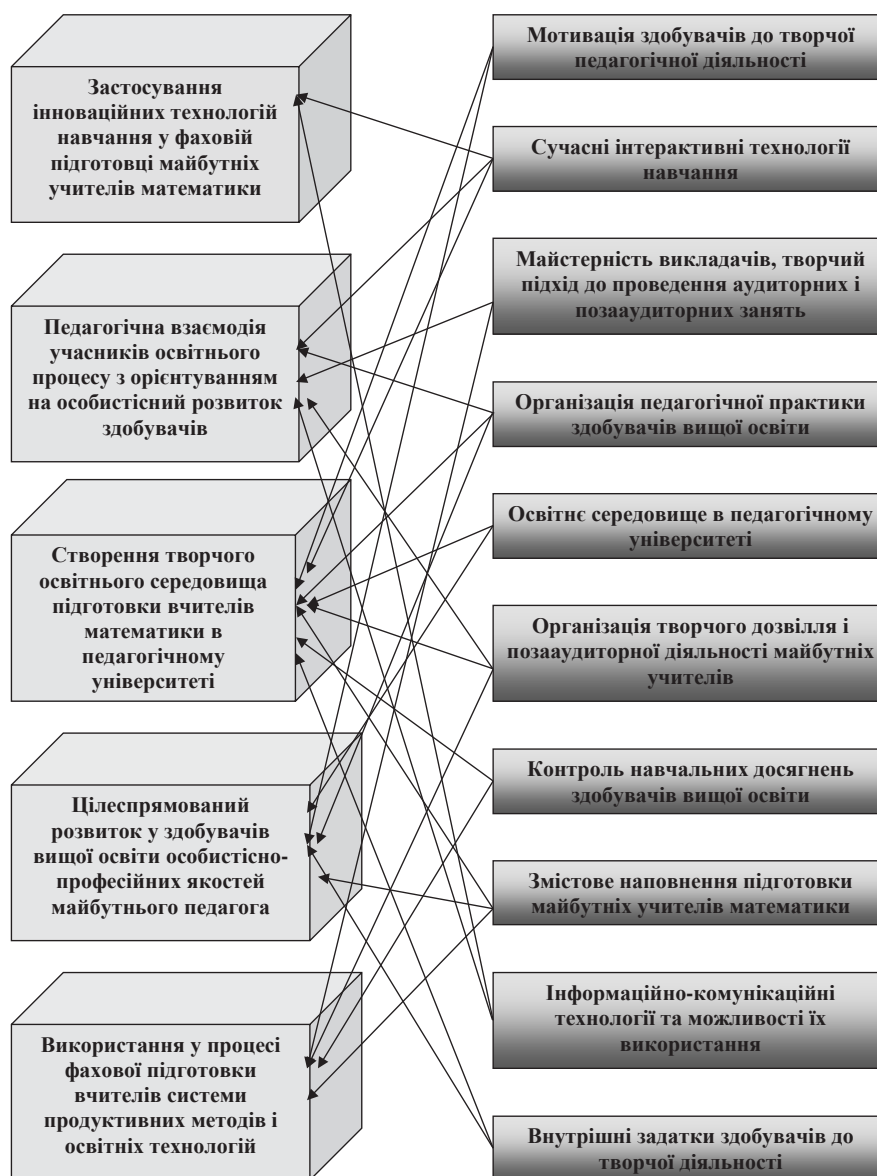

Рис. 1. Зв'язок між факторами та педагогічними умовами розвитку творчості майбутніх учителів математики

метод викладу, метод монологічного викладу, дослідницький метод і метод програмованих завдань, евристичний метод навчання (Махмутов, 1997). Під евристичними методами розуміємо набір спеціальних методів аналізу, в основу яких покладено досвід, інтуїцію майбутнього вчителя та його творче мислення. Указані методи поділяють на психологічні (правила і процедури, які розв'язують проблеми та творчі завдання) й експертні (комплекс математичних і логічних процедур і прийомів дослідження). В основу інтерактивних методів покладено поняття інтерактивного навчання (діалогове навчання), в ході якого здійснюється взаємодія викладача і здобувача вищої освіти.

Таким чином, використання окреслених продуктивних методів навчання і освітніх технологій (розвитку критичного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей тощо) є обов'язковою

умовою розвитку творчості майбутніх педагогів-математиків.

Додамо, що відібрані експертами фактори тим чи іншим чином впливають на перебіг психолого-педагогічного, освітнього процесу розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки, а окреслені педагогічні умови забезпечують їхню дієвість у вказаному аспекті (рис. 1).

Висновки. Отже, сформульовані педагогічні умови розвитку творчості майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки оптимально впливають на перебіг досліджуваного процесу, активізують дієвість обґрунтованих факторів, створюють реальні можливості досягнення цілей фахової підготовки майбутніх освітян. Подальші розвідки в рамках нашого науково-педагогічного дослідження вбачаємо у проектуванні системи розвитку творчості майбутніх учителів математики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюта Т. В., Дичківська І. М. Основи педагогічної інноватики : навчальний посібник. Рівне : Рівнен. держ. гуманіст. ун-т, 2001. 231 с.
2. Бурчак С. О. Розвиток творчості здобувачів вищої освіти в процесі дистанційного навчання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2020. Вип. 1 (42). С. 64–71.
3. Грудинін Б. О. Теоретико-методичні засади розвитку дослідницької компетентності учнів ліцею у процесі навчання фізики : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгомакова. Київ, 2019. 547 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 351 с.
5. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения. Москва : Педагогика, 1997. 240 с.
6. Назарова О. Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже. *Информатика и образование*. 2003. № 11. С. 79–84.
7. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1990. 494 с.
8. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : Академія, 2012. 312 с.

REFERENCES

1. Batyuta T. V., Dichkivska I. M. (2001) Osnovi pedagogichnoyi innovatiki: navchalnyi posibnyk [The basics of pedagogical innovation]. Rivne : Rivnen. derzh. humanist. un-t, 2001. 231 p. [in Ukrainian].
2. Burchak S. O. (2020) Rozvitok tvorchosti zdobuvachiv vischoyi osviti v protsesi distantsiynogo navchannya. *Visnik Gluhivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni Oleksandra Dovzhenka*. Vip. 1 (42). [Development of Creativity of Higher Education Applicants in the Distance Learning Process]. Gluhiv: RVV GNPU imeni O. Dovzhenka, 2020. P. 64–71. [in Ukrainian].
3. Grudinin B. O. (2019) Teoretiko-metodichni zasadi rozvitku doslidnitskoyi kompetentnosti uchniv litseyu u protsesi navchannya fiziki: dis. ... dokt. ped. nauk: 13.00.02. Natsionalniy pedagogichniy universitet im M. P. Dragomakova. [Theoretical and methodological foundations of development of research competence of the Lyceum students in the process of teaching physics]. Kyiv, 2019. 547 p. [in Ukrainian].
4. Dichkivska I. M. (2004) Innovatsiyni pedagogichni tehnologiyi. [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv: Akademvidav, 2004. 351 p. [in Ukrainian].
5. Mahmutov M. I. (1997) Organizatsiya problemnogo obucheniya. [Organization of problem education]. Moskva: Pedagogika, 1997. 240 p. [in Russian].
6. Nazarova O. L. (2003) Novyie informatsionnyie tehnologii v upravlenii kachestvom obrazovatel'nogo protsessa v kolledzhe. *Informatika i obrazovanie*. [New information technologies in the quality management of the educational process in college]. 2003. № 11. P. 79–84. [in Russian].
7. *Psihologicheskiiy slovar* (1990) / pod obsch. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. [Psychological dictionary]. Moskva, 1990. 494 p. [in Russian].
8. Tokman G. L. (2012) Metodika navchannya ukrainskoyi literaturi v seredniy shkoli : pidruchnik [Methods of teaching Ukrainian literature in high school]. Kyiv: Akademiya, 2012. 312 p. [in Ukrainian].